

REDACTIONEEL

Van de redactie

De redactie van het tijdschrift *Sociologie*, dat in 2005 ontstaan is uit een fusie van de tijdschriften (*Amsterdams*) *Sociologisch Tijdschrift* en de *Sociologische Gids*, heeft op grond van de bevindingen van de commissie-Baud, gerapporteerd in *Draaien om de werkelijkheid: Rapport over het antropologisch werk van prof. em. M.M.G. Bax* (2013) besloten de artikelen die Bax publiceerde in beide tijdschriften over de casussen Neerdonk en Medjugorje terug te trekken.

Over de casus 'Neerdonk' en het onderzoek in Brabant (1974-1989) van Bax oordeelt de commissie onder meer 'dat het onverantwoord en wetenschappelijk niet aanvaardbaar is om informatie van één sleutelinformant, die expliciet personen, plaatsen en gebeurtenissen heeft veranderd [...] als "waarheid" te presenteren' (Baud 2013: 19). Volgens de commissie 'kan zijn werkwijze als misleidend en wetenschappelijk wangedrag worden bestempeld. Het is zelfs niet onwaarschijnlijk dat Bax (grote delen van) het in zijn oratie opgetekende verhaal zelf samengesteld heeft' (ibid.: 20). Voorts constateert de commissie 'dat de empirische onderbouwing van het onderzoek van Bax in Brabant in het algemeen zowel misleidend, slordig als ethisch discutabel is' (ibid.).

Ten aanzien van de casus Medjugorje stelt de commissie 'grote vraagtekens bij de aard en de verantwoording van het veldwerk van Bax. Zij begrijpt de frustratie van lokale wetenschappers die zich beklagen dat zijn werk niet te controleren valt. Het is hierbij opvallend dat de commissie geen collega's of promovendi van Bax heeft gevonden die meer wisten te vertellen over het veldwerk of met wie Bax in het veld is geweest' (Baud 2013: 26). Met betrekking tot de 'kleine oorlog' in Medjugorje constateert de commissie dat Bax nu zelf erkent dat 'de getallen die hij noemde onjuist zijn' (ibid.: 27). Verder constateert de commissie dat 'De Boer en Jolić niet alleen een aantal andere aantoonbare onjuistheden [hebben] aangewezen in het relaas van Bax, maar ook onwaarschijnlijke interpretaties. Net als in zijn Brabants werk worden deze interpretaties door Bax met grote stelligheid als feiten gepresenteerd, terwijl in de gesprekken die de commissie met hem had, veelvuldig bleek dat het om assumpties of moeilijk te bewijzen interpretaties ging' (ibid.). Er is volgens de commissie sprake van 'slordige of misleidende methodes of interpretaties' (ibid.).

Alhoewel de commissie aangeeft 'onvoldoende bewijs' te hebben gevonden 'om deze in veel opzichten laakbare handelswijze te kunnen kwalificeren als wetenschapsfraude' (Baud 2013: 41) is het oordeel van de commissie over de casussen Neerdonk en Medjugorje voldoende reden voor de redactie van *Sociologie* om de negen respectievelijk twee artikelen die zijn verschenen in het (*Amsterdams*) *Sociologisch Tijdschrift* en de *Sociologische Gids* over de betreffende casussen terug te trekken. Het gaat om de volgende artikelen:

1984 'Officieel geloof' en 'volks geloof' in Noord-Brabant; veranderingen in opvattingen en gedragingen als uitdrukking van rivaliserende clericale regimes	<i>Sociologisch Tijdschrift</i> , 10: 621-647.
1985 Opstand op de Lindenburg; monastieke machtsverhoudingen in een ontwikkelingsperspectief	<i>Sociologische Gids</i> , 32(3): 178-195.
1987 Maria-verschijningen in Medjugorje: rivaliserende religieuze regimes en staatsvorming	<i>Sociologisch Tijdschrift</i> , 14(2): 195-223.
1989 De zieners van Medjugorje: professionalisering en beheersingsproblemen in een Joegoslavisch bedevaartscentrum	<i>Amsterdams Sociologisch Tijdschrift</i> , 16(1): 3-19.
1990 Vrouwengekte in Medjugorje: duivelsterreur en pelgrimsdwang in een Joegoslavisch bedevaartsoord	<i>Amsterdams Sociologisch Tijdschrift</i> , 17(1): 29-46.
1990 Religieus cliëntelisme in een Joegoslavische boerengemeenschap	<i>Sociologische Gids</i> , 37(2).
1991 De heiligen van Gomila: geloof en geweld in een Joegoslavische boerensamenleving	<i>Amsterdams Sociologisch Tijdschrift</i> , 17(4): 111-138.
1992 Hoe de berg heilig werd: de politiek van sacralisering in een Joegoslavische gemeenschap	<i>Amsterdams Sociologisch Tijdschrift</i> , 18(4): 3-23.
1993 Medjugorjes kleine oorlog: barbarisering in een Bosnische bedevaartplaats	<i>Amsterdams Sociologisch Tijdschrift</i> , 20(1): 3-26.
1996 De doden van Surmanci: de lokale bronnen van 'de oorlog' in Bosnië-Herzegovina	<i>Amsterdams Sociologisch Tijdschrift</i> , 23(2): 316-330.
1998 Maria en de mijnenwerpers van Medjugorje: de dynamiek van etnische zuivering in ruraal Bosnië-Herzegovina	<i>Amsterdams Sociologisch Tijdschrift</i> , 25(3): 371-394.

Maria-verschijningen in Medjugorje

Rivaliserende religieuze regimes en staatsvorming*

Mart Bax

"The church is as much a political actor as the state ... because it is itself a body subject to internal... rivalry and the struggle over resources and policies" (Ramet 1985, p. 315).

Inleiding

Op 24 juni 1981 verscheen Maria aan zes kinderen die aan het spelen waren op een heuvel even buiten Medjugorje, een 3400 inwoners tellend boerendorpje in de Joegoslavische deelstaat Bosnië-Herzegovina. Sindsdien hebben de verschijningen bijna dagelijks plaatsgevonden tot op de dag van vandaag. Ze hebben een indrukwekkend aantal pelgrims uit binnen- en buitenland aangetrokken: volgens globale berekeningen een kleine tien miljoen (1986). Desondanks vormt Medjugorje (nog steeds) een omstreden devotie. De bisschop van Mostar, waar de parochie Medjugorje onder ressorteert, en zijn diocesane pastoors zijn felle tegenstanders. Zij verbieden de gelovigen ter bedevaart naar Medjugorje te gaan of anderszins deel te nemen aan die "theaterpraktijken". Ook in andere opzichten laten ze niet na de devotie, die ze kenschetsen als "misleiding" en "onwaarheid", tegen te werken. De paters Franciscanen daarentegen, die belast zijn met de parochiële zielzorg van Medjugorje, begeleiden en stimuleren deze "bijzondere genade" met alle hun ten dienste staande middelen. Zij ervaren het optreden van de bisschop en diens priesters als "vernederend voor God en het volk" en ze betichten deze tegenstanders van "liefdeloosheid" en "usurpatiedrang". De wereldlijke overheid is eveneens nauw betrokken bij de gebeurtenissen in Medjugorje.

Sociologisch Tijdschrift, jaargang 14, nummer 2, oktober 1987

Aanvankelijk trad zij streng repressief op, maar sinds enkele jaren wordt haar beleid gekenmerkt door ambivalentie. Men tolereert de devotie binnen bepaalde grenzen; worden deze echter (naar het oordeel van de staat) overschreden, dan gaan de schuldig bevonden personen in de gevangenis en worden de verkregen privileges (tijdelijk) weer ongedaan gemaakt. Rome, tot slot, heeft nog geen officiële uitspraak gedaan en neemt vooralsnog een afwachtende houding aan.

Waarom duren die verschijningen zo ongekend lang voort; vanwaar dat antagonisme tussen die twee categorieën functionarissen van eenzelfde kerk; waarom doet Rome geen officiële uitspraak; waarom trekt de devotie desondanks zulke enorme aantallen gelovigen? Dit zijn slechts enkele (van de vele) vragen die zich opdringen. Die zijn moeilijk te beantwoorden vanuit het theoretische perspectief dat de studie van verschijningen en hiermee samenhangende pelgrimages domineert. Immers, daarin worden deze fenomenen vooral beschouwd als symptomen van spanningen binnen de gemeenschap van gelovigen; meer specifiek: als protestverschijnselen. Veelal geïnitieerd door lekezieners (vaak van lage komaf) fungeren ze als middelen om de gelovigen weer aan de Kerk te binden (b.v. Campbell 1982; Christian 1973, 1984; Tentori 1982; Turner & Turner 1978). In deze benadering speelt de Kerk een marginale en passieve rol: zij autoriseert de "hemelse boodschappen" (en daarmee de pelgrimagebeweging), of ze onthoudt haar goedkeuring; verder lijkt ze de ontwikkelingen goeddeels over te laten aan de Voorzienigheid. Kortom, in het heersende theoretische perspectief treedt het gelovige volk voor het volle voetlicht, maar blijft de Kerk in het schemerduister.

In dit artikel wordt een ander perspectief gehanteerd. Daarin wordt de Kerk niet gezien als een betrekkelijk passieve monoliet, maar als een complex samenstel van rivaliserende religieuze regimes die gericht zijn op expansie en consolidatie (1). In overeenstemming hiermee worden verschijningen en daaruit voortvloeiende pelgrimages ook niet zozeer beschouwd als min of meer spontane bewegingen die voortkomen uit het gelovige volk,

maar veeleer als machtsmiddelen in concurrentieprocessen tussen religieuze regimes.

Een gevestigd Franciscaans regime (1370-1960)

Tot het begin van de jaren zestig van deze eeuw voerden de paters Franciscanen vrijwel de alleenheerschappij op het gebied van de zielzorg in het grootste deel van het tegenwoordige bisdom Mostar. Volgens Rome is het steeds de bedoeling geweest dat deze missionarissen, na het opbouwen van een parochiële infra-structuur, plaats zouden maken voor een diocesaan bestel dat gevormd diende te worden door een door Rome benoemde bisschop en een door deze prelaat aangewezen seculiere clerus (2). Vanaf hun komst naar deze streek (omstreeks 1370) lijken de Franciscanen evenwel hun opdracht anders te hebben uitgelegd (3). Met hulp van een van de laatste zelfstandige Bosnische vorsten wisten zij niet alleen de door Rome als ketters aangemerkte *Bogumilen* te verdrijven, maar ook hun eigen regime stevig te vestigen (Fine 1975; Mandić 1978). Ook de langdurige overheersing van Bosnië en Hercegovina door de Turken (1463-1878) was niet ongunstig voor de ontwikkeling van het Franciscaanse regime in dat gebied. Voor de continuering van hun werk onder de bevolking moesten de Franciscanen weliswaar aanzienlijke sommen beschermgeld betalen aan de Ottomaanse overheersers, maar daar stond tegenover dat ze al die eeuwen gevrijwaard bleven van controle vanuit Rome - Turkijes aartsvijand - en hun regime in geestelijk en materieel opzicht konden uitbreiden en consolideren (Fine 1975; Gavranovic 1935).

Er leek een einde te komen aan de Franciscaanse hegemonie toen het tegenwoordige Bosnië-Hercegovina onder de heerschappij van het Oostenrijks-Hongaarse Rijk werd gebracht, in 1878. In overleg met Rome ontwierp de Habsburgse vorst een diocesane indeling voor het gebied en een parochiële verkaveling. Vanuit de Dubbelmonarchie kregen alle diocesen een bisschop en seculiere priesters aangewezen (4). Ook Mostar viel onder die regeling. Maar mede door massale Franciscaanse druk op de Heilige Stoel wisten de paters dit betrekkelijk dicht bevolkte

en voornamelijk katholieke gebied, dat vanouds een van hun sterkste bolwerken vormde, voorlopig nog grotendeels te behouden. Wel moesten zij, naast hun eigen provinciaal-overste, een "vreemde" bisschop als leider accepteren. Met deze prelaat werd een overeenkomst afgesloten, die later - in 1923 - door Rome werd bekrachtigd. Deze hield in dat de Franciscanen het grootste deel van de parochies mochten behouden, en voorts dat zij alle door hen nieuw op te richten parochies (via missionering onder Moslims en Oosters-Orthodoxen) hun eigendom mochten noemen. Als tegenprestatie zouden de paters bijdragen aan het opzetten van een bisdommelijk seminarie en zich inzetten voor het werven van seminaristen. Aan het eerste hebben de Franciscanen voldaan; maar mede als gevolg van hun eigen, goed georganiseerde mobilisatiecircuits - voor hun eigen instellingen hebben ze altijd geworven onder de gewone boerenbevolking - bleef het aantal seminaristen uiterst beperkt. Herhaaldelijk heeft dit tot wrijvingen tussen beide categorieën religieuze specialisten geleid (Quaestio 1979, p. 14; Gavranovic 1935, pp. 71 e.v.).

In de daarop volgende decennia wisten de Franciscanen nog negen nieuwe parochies in het bisdom op te richten, waardoor zij over 63 van de in totaal 79 parochies beschikten. Daarnaast omvatte hun regime 29 kloosters, 5 opleidingsinstituten, enkele ziekenhuizen, verschillende handelsinstellingen en een niet onaanzienlijk aantal landgoederen (Ilic 1974). Kortom, in het begin van de jaren veertig van deze eeuw werd de religieuze arena van het bisdom Mostar gekenmerkt door een stevig gevestigd Franciscaans regime en een nog zwak ontwikkeld diocesaan regime.

De Tweede Wereldoorlog en vooral de daarop volgende vestiging van de communistische staat brachten grote veranderingen teweeg. Een reeks wettelijke maatregelen, mede bedoeld om de Rooms-Katholieke Kerk in Joegoslavië te nationaliseren, trof het dominante Franciscaanse regime het hardst. Dat verloor vrijwel al zijn bezit en bevoegdheden: de particuliere scholen en het recht op godsdienstonderwijs op andere lagere en middelbare scholen; de bejaardeninstellingen, ziekenhuizen en andere

verzorgingsinstituten. Alleen de parochies bleven over. Maar deze machtsbasis kon niet worden vergroot, want op missioneringsactiviteiten in het eigen land stonden zware celstraffen. Ondanks deze grote verliezen wist het Franciscaanse regime zijn overwicht nog enige tijd te behouden. Dit was onder meer mogelijk doordat dat regime - in tegenstelling tot dat van de opponent - steeds kon beschikken over voldoende religieuze specialisten om de parochiële zielzorg te continueren (5). Maar de dagen van de Franciscaanse hegemonie leken geteld....

Diocesanisering (1960-1979)

Tegen het begin van de jaren zestig werd de verhouding tussen Kerk en Staat in Joegoslavië minder gespannen. Beide partijen leken zich te realiseren dat een zekere mate van acceptatie van de ander een voorwaarde vormde voor de eigen ontplooiing. Nog tijdens Vaticanum II werden de diplomatieke betrekkingen hersteld, en in 1966 ondertekenden Rome en de Joegoslavische centrale regering een "protocol" waarin de wederzijdse rechten en plichten waren vastgelegd (6).

Voor de bisschop van Mostar, Mgr. Janco Vlavec, vormden deze ontwikkelingen een mogelijkheid tot uitbreiding van het diocesane regime. In openbare toespraken en in geschriften had deze prelaat zich al eerder - en dit in tegenstelling tot zijn collega's - duidelijk ten gunste van het staatsbewind uitgelaten; hij had zelfs betoogd dat Christendom en Marxisme heel goed kunnen samengaan (Ramet 1985, p. 309; Rynne 1965, p. 144). Als een van de eerste bisschoppen van het land liet Mgr. Vlavec nu openlijk weten dat hij de door de staat opgerichte en beheerste priesterverenigingen erkende; hij spoorde zijn eigen priesters zelfs aan lid te worden (7). De voordelen van deze strategie bleken al spoedig. In 1966 sloot bisschop Vlavec in het geheim - wat spoedig echter een publiek geheim was - een overeenkomst met de regering van de deelrepubliek Bosnië-Hercegovina. Deze laatste garandeerde opleidingssubsidies voor priesters en andere faciliteiten in ruil voor een zekere mate van staatscontrole op de selectie van seminaristen

en de aanstelling van priesters in de parochies. Ondertussen had de prelaat ook activiteiten ont-plooid op een ander front: in Rome. In 1965 had hij daar kunnen bereiken dat de overeenkomst uit 1923 (betreffende het parochiebezit) werd herzien. Een-entwintig van de 63 Franciscaanse parochies kwamen hierdoor onder Mgr. Vlavec's jurisdictie; over de resterende 42 dienden, aldus Rome, de partijen in onderling overleg en goede harmonie tot een oplossing te geraken. Twee jaar later, in 1967, wist de bisschop, na vergeefs overleg met de Franciscanen en door toedoen van de Heilige Stoel, nog eens twaalf parochies onder zijn beheer te brengen, waardoor het domein van de Franciscanen slonk tot dertig parochies (Quaestio 1979, p. 21).

Door al deze activiteiten wist bisschop Vlavec wilswaar de sympathie van de staatsgezinde klein-stedelijke bourgeoisie te verwerven, maar tegelij-kertijd haalde hij zich daarmee de haat van de zeer omvangrijke, uiterst nationalistische en anti-staatsgezinde boerenbevolking uit de talrijke kleine dorpen op de hals (8).

De overdracht van de parochies, in de volgende jaren, aan diocesane priesters verliep verre van vlekkeloos. Veel gelovigen beschouwden deze nieuwe priesters, waarvan het merendeel net afgestudeerd was en uit de gegoede urbane milieus stamde, als een verleng-stuk van de nog steeds weinig godsdienstvriendelijke staat (9). In de meeste parochies kwam het tot openlijk verzet tegen deze diocesanisering. De parochianen, niet zelden op de achtergrond door Franciscanen geholpen, weigerden de kerkdeuren te openen voor de nieuwe priesters die na een soms flinke aframmeling moesten afdruipein. In enkele gevallen schijnen diocesane priesters en Francis-canen zelfs openlijk en onder aanmoediging van de bevolking met elkaar op de vuist te zijn gegaan (Ramet 1985, pp. 307-310). Pas na ingrijpen van de politie konden de diocesane priesters hun nieuwe domein in bezit nemen.

De spanningen en antagonismen bereikten een hoogte-punt in 1975, toen bekend werd dat Rome overwoog nog eens vijf parochies toe te wijzen aan bisschop Vlavec. Voor de Franciscanen was het bezit van

juist die parochies van levensbelang: ze vormden vanouds de centra van hun belangrijkste recruteringsgebieden voor personeel (Quaestio 1979, p. 24). De paters waren dan ook bereid om ver te gaan voor het behoud van deze "levensaders". In een open brief betichtten zij de bisschop van een welbewuste isoleringspolitiek. De overste van de Franciscaanse provincie stuurde voorts een brief - kennelijk op poten - naar Rome, waarin hij de hachelijke positie van zijn medebroeders uiteenzette en erop wees dat de plannen in strijd waren met de eertijds gemaakte afspraken. Het resultaat was, dat de overste werd gesuspenderd. Bisschop Ciro Markovic, Mgr. Vlavec's mogelijk nog voortvarender opvolger, legde dat uit als een excommunicatie en verklaarde de aanwezigheid van alle Franciscanen in de parochies strijdig met het kerkelijk recht. Juridisch waren daarmee, zo meende de prelaat, alle parochies onder zijn beschikkingsmacht gekomen. Ook al maakte de bisschop geen haast met de in bezitneming - waarschijnlijk stond hij onder druk van de wereldlijke overheid, die een ordelijk verloop wenste - toch was nu voor de Franciscanen het water tot aan de lippen gestegen. Ze konden geen kant uit: andere vormen van zielzorg, zoals in het onderwijs of de ziekenzorg, waren er niet; en op missionering onder andersdenkenden stond zware celstraf. Een aantal van hen week uit naar West-Europa; daar vonden de meesten een pastorale taak in de vele gemeenschappen van Joegoslavische gastarbeiders en politieke ballingen. Maar "Gods redding was nabij", merkte een oudere Franciscaan in een gesprek nadrukkelijk op.

De wording en ontwikkeling van een devotieel regime (1979-heden)

Mystieke voorbereidingen

De gebeurtenissen die volgden en die men wel aanduidt met "mystieke voorbereidingen", zijn moeilijk te achterhalen en zeker niet volledig. Pater Branko, die jarenlang de parochie Medjugorje had bediend, woonde in 1979 in een Italiaans klooster een bijeenkomst van de wereldwijde Charismatische Vernieuwing bij (10). Toen hij daar zijn grote zorg

over de ontwikkelingen in het bisdom Mostar uitte, ontving hij (naar algemeen wordt beweerd in Franciscaanse kringen) twee profetieën uit de mond van enkele leidende figuren van die beweging. In de ene werd de pater gezien temidden van een snel groeiende menigte; en van de plaats waar hij zat, vloeide stromen levend water. De andere luidde: "Wees niet bezorgd, Ik zal je Mijn Moeder zenden; en iedereen zal naar Haar luisteren".

Kort daarop, aldus de eerder vermelde Franciscaanse kringen, kreeg pater Branko in een droom de opdracht om terug te gaan naar zijn oude parochie Medjugorje en daar de voorbereidselen te treffen die hem zouden worden ingegeven. Weer thuis begon hij in een klein catechismusklasje kinderen de Franciscaanse leefregels voor leken te leren: bidden, vasten, biechten, boete doen en de rozenkrans bidden hadden daarin een belangrijke plaats. Enige tijd later werd eenzelfde klas gevormd voor de vrouwen in de parochie. Pater Branko vertelde de vrouwen en de kinderen over de "bijzondere genade" die God via de kinderen van Medjugorje zou openbaren en die bestemd zou zijn voor alle volken; dagelijks moest men bidden voor de bespoediging ervan.

In 1980 werden twee kinderen in het dorp ernstig ziek. Toen herstel langs medische weg niet meer mogelijk leek, zochten de moeders van die kinderen de hulp van pater Branko. Deze formeerde uit de catechismusklas voor kinderen gebedsgroepen die dagelijks bij de zieken moesten bidden en waken. Op 8 september (de dag van Maria's geboorte), na enkele weken van intens gebed, trad de genezing in. Uit dankbaarheid maakten alle betrokkenen samen met een aantal andere parochianen een tocht naar het bekende bedevaartsoord Marija Bistrica, terwijl ze in Medjugorje een bijzondere devotie voor Maria stichtten.

In het vroege voorjaar van 1981 "openbaarde de bijzondere genade zich opnieuw aan de kinderen", aldus drukte pater Leonard, de tweede herder van de parochie, zich uit. Zes kinderen (van de catechismusklas) vonden afzonderlijk en op verschillende plaatsen oude, kostbare Franciscaanse rozen-

kransen. Omdat ze bij navraag in het dorp van niemand bleken te zijn, gingen de kinderen naar pater Branko. De geestelijke was verheugd: dit waren "duidelijke tekenen van hun verkiezing door God en Zijn komende genade". Pater Branko spoorde hen aan dagelijks met elkaar, met hem en ook met de vrouwen vurig te bidden.

De Vrouwe verschijnt

Op 24 juni 1981 - het was een broeierige zomeravond - leek het moment aangebroken. Zes kinderen, die terugkwamen van de avondmis, liepen spelend en stoeiend huiswaarts. Plotseling zagen ze op een kleine heuvel, niet ver van de tabaksvelden aan het einde van het dorp, een lichtende gestalte. Nieuwsgierig, maar ook enigszins beducht, holden ze erheen. Het was de *Gospa* (de Vrouwe) - ze wisten het meteen - die hen glimlachend naderbij wenkte. Na enkele bevestigende opmerkingen en de belofte dat ze de volgende avond zou terugkomen, verdween de gestalte. De kinderen haastten zich terug naar de pastorie en vertelden daar - en later op de avond in het hele dorp - wat hun was overkomen. De volgende avonden gingen de kinderen, vergezeld door een snel groeiende menigte dorpelings en inwoners van naburige dorpen, terug naar de heuvel. Maria, die alleen gezien en gehoord werd door de zienertjes, gaf hun boodschappen die zij aan iedereen moesten doorgeven. Vrede en verdraagzaamheid onder Gods volk, de priesters, en alle volken van de wereld - dat zijn tot op de dag van vandaag de steeds weerkerende elementen uit de boodschappen. Daarnaast gaf Maria - en geeft ze nog steeds - zeer concrete aanwijzingen en opdrachten. Deze zijn bedoeld voor steeds wisselende personen en groepen mensen. Maar vrede en verdraagzaamheid komen er vrijwel steeds in voor (11). Voorts heeft Maria, die de Koningin van de Vrede genoemd wil worden, van meet af aan de mensen aangespoord tot bidden, vasten, biechten en ter communie gaan. Ook heeft de Vrouwe aan de kinderen tien geheimen toevertrouwd. Deze zullen in de loop der tijden aan alle volken kenbaar worden gemaakt, opdat zij geloven in Gods liefde en almacht.

In boerensamenlevingen gaat bijzonder nieuws op

wijd gestelde vleugels. Binnen korte tijd was het aantal deelnemers aan de elke avond weerkerende bijeenkomsten op de berg dan ook uitgegroeid tot enkele duizenden. Velen ontvingen daar bijzondere vormen van genade, zoals genezing van ziekten, en talrijke mensen aanschouwden er spectaculaire lichtverschijnselen. Maar even snel raakte het nog prille devotionele regime in conflicten verwickeld: eerst met de overheid, wat later ook met het dio-cesane regime en met Rome.

Conflicten, confrontaties en expansie

Als een lopend vuurtje ging het wonderbaarlijke nieuws door het ruige land van Hercegovina. Binnen de kortste keren had het ook de districtshoofdplaats Citluk bereikt. De politie van die plaats nam onmiddellijk maatregelen tegen deze vorm van ver- storing van de openbare orde (12). Ruim dertig man politie hield de berg van de verschijningen dag en nacht gesloten voor alle mensen. Ook de zes kinderen waren voorwerp van grondig onderzoek. Eerst werden ze op het politiebureau uitvoerig ondervraagd (waarbij geweld gebruikt moet zijn); vervolgens werden ze naar een kliniek voor geestes- ziekten gebracht, waar ze een uitgebreid onderzoek moesten ondergaan (13). Ze bleken evenwel kern- gezond; en omdat ze alle zes minderjarig waren konden ze niet worden ingerekend of beboet. Voor de overheid en de leiding van de communistische partij in Citluk was hiermee echter de kous niet af; integendeel, zij begonnen een offensief dat gekenmerkt werd door harde en veelsoortige con- frontaties en conflicten. In de communistische pers werd uitvoerig aandacht besteed aan de devotie: deze werd steeds afgeschilderd als een "fascis- tische" beweging die een bedreiging vormde voor de eenheid van het Joegoslavische volk. Ook het ker- kelijke leven, de religieuze leiders en de gelovigen moesten het regelmatig ontgelden. Het luiden van de kerkklok werd verboden (dat zou "provocerend" werken); het kerkgebouw en de pastorie werden verschillende malen doorzocht op de aanwezigheid van "staatsvijandige propagandalectuur"; de op- brengsten van de kerkcollectes zijn een aantal malen in beslag genomen; partij-activisten contro- leerden dagelijks de kerkdiensten op "imperialis-

tische propaganda"; de paters moesten zich tweemaal in de week komen melden op het politiebureau in Citluk; herhaaldelijk werden gelovigen opgepakt en zonder enige vorm van proces voor enkele dagen opgesloten in de districtsgevangenis.

Al deze openlijke vormen van intimidatie en geweld hadden echter niet het door de overheid gewenste resultaat, want spoedig na de afsluiting van de berg vonden de verschijningen weer plaats, zij het op een andere plek. Na de afsluiting van de heilige berg had pater Branko de zieners gevraagd Maria te verzoeken in het vervolg te verschijnen in de kerk. De Vrouwe had hieraan gevolg gegeven; en sindsdien is zij (tot voor kort) dagelijks na de avondmis aan de zienertjes verschenen in een van de zijvertrekken van de kerk, terwijl de steeds groeiende massa gelovigen wacht op de tekenen van bijzondere genade aan lichaam en ziel. Ook de in de communistische pers gevoerde campagne had niet het gewenste resultaat. Integendeel, de campagne droeg zelfs bij tot het in grote gebieden bekend worden van de bijzondere gebeurtenissen in Medjugorje en tot het pelgrimeren van steeds grotere aantallen mensen naar die plaats. Kortom, mede dankzij het repressieve optreden van de overheid expandeerde het devotie-regime, wat weer leidde tot een sterkere onderhandelingspositie.

Na ruim twee jaar is de overheid toeschietelijker geworden. De berg werd weer opengesteld en ook het grote terrein bij de kerk werd vrijgegeven voor de devotie. Op deze laatste plaats horen zo'n veertig Franciscanen dagelijks de biecht van een nog steeds groeiende massa pelgrims uit binnen- en buitenland. De officiële verklaring voor die versoepeling is dat de kerkelijke leiders in het gebied zich hebben geconformeerd aan het overheidsbeleid. Een andere reden, wellicht van even groot belang, is van financiële aard. De pelgrims - vooral die uit het buitenland - brengen veel en goed geld binnen waar de economie van het gebied dringend behoefte aan heeft. Voorts betalen de geestelijke leiders in Medjugorje jaarlijks een aanzienlijk bedrag aan "belasting" aan de lokale overheid (14).

Terwijl het erop leek dat de overheid en de Fran-

ciscanen elkaar wat nader waren gekomen, duurden de conflicten tussen deze paters en de bisschop met zijn diocesane priesters vrijwel onverminderd voort. Maar ook deze antagonismen droegen onbedoeld bij tot de expansie van het devotionele regime. Vrijwel van meet af aan moet bisschop Markovic de verschijningen en de "begeleiding" daarvan door de Franciscanen als een bedreiging voor zijn eigen regime hebben beschouwd, want beide heeft hij met alle hem ten dienste staande middelen bestreden (15). Nadat de bisschop in een persoonlijk onderhoud tevergeefs de paters van Medjugorje had gemaand tot zwijgen, ging hij over tot een openlijke confrontatie. Overeenkomstig het kerkelijk recht stelde hij een commissie in die de verschijningen op hun authenticiteit moest onderzoeken. Toen deze commissie geen strijdigheid met de kerkelijke leer kon aanwijzen, zocht de bisschop het in een andere richting (16). Hij bracht de gebeurtenissen in Medjugorje ter tafel op de Joegoslavische bisschoppenconferentie. Dit orgaan liet via een communiqué (dat in alle parochies van de kansel werd voorgelezen) het volgende weten. De gezamenlijke bisschoppen spreken zich uit tegen "officiële" (door de kerk georganiseerde, m.b.) pelgrimstochten naar Medjugorje; privé-tochten evenwel, individueel of in groepsverband, zijn niet verboden (17). Bisschop Markovic moet dit hebben uitgelegd als een ondersteuning van zijn eigen beleid. Want in een herderlijk schrijven (dat in de Franciscaanse parochies werd genegeerd) verbood hij alle gelovigen in zijn diocees om ter bedevaart naar Medjugorje te gaan; overtreders zouden door hun pastoors uitgesloten worden van de sacramenten (18). Dit machtsmiddel trof evenwel niet het gewenste doel; integendeel, het werkte averechts uit. Het aantal regelmatig pelgrimerende gelovigen uit het bisdom was intussen al zeer groot geworden en velen van deze gelovigen werden nu in feite gedwongen om naar Medjugorje te gaan of de sacramenten te ontvangen in een van de andere Franciscaanse parochies. Als gevolg hiervan namen die geloofsgemeenschappen ongekend snel in omvang toe. Voor de Franciscanen was dit een reden om via de generaal-overste van hun orde, in Rome te vragen om uitbreiding van personeel in hun parochies. De Heilige Stoel moet dit verzoek hebben ingewilligd, want sinds eind

1984 is het aantal in het bisdom Mostar werkzame Franciscanen met ruim veertig gestegen (19).

De aanvallen van de bisschop waren niet alleen gericht op de gelovige leken, maar ook en vooral op hun religieuze leiders, de Franciscanen. Via allerlei contacten liet de prelaat de antecedenten van de Franciscaanse priesters uitzoeken. Niet zelden waren deze geestelijken betrokken (of betrokken geweest) bij nationalistische bewegingen die opereerden vanuit bases in binnen- en buitenland. Door nu deze informatie in de openbaarheid te brengen (onder meer via wijd verspreide pamfletten) zette de bisschop de overheid in feite aan tot het doen gevangen nemen van Franciscaanse priesters (20). Maar ook deze confrontatie werkte veeleer in het voordeel van het devotionele regime: het nationalisme op het platteland werd er door aangewakkerd en raakte steeds nauwer verweven met het devotionele regime; ook werden steeds meer Franciscaanse leiders als politieke martelaars beschouwd hetgeen hun aantrekkingskracht aanzienlijk vergrootte.

Na deze rechtstreekse confrontaties, die alle onbedoeld bijdroegen tot de expansie van het met de Franciscanen verbonden regime, is de bisschop van Mostar zijn tegenstander omzichtiger gaan benaderen. Sinds 1985 lijkt zijn strategie zich geheel toe te spitsen op het via kerkrechtelijke wegen ontmaskeren van de tegenstander. Door ter plekke steeds aanwezige informanten laat de bisschop de devotie, de zieners, de hemelse boodschappen en de dienstdoende Franciscanen zorgvuldig controleren. En alles wat naar zijn oordeel ook maar zweemt naar strijdigheid met de leer of de traditie van de Kerk wordt aan Rome gerapporteerd (21). De Franciscanen lijken weinig beducht voor deze vorm van controle. "Rome heeft nu nóg een oor in Medjugorje", zo merkte een pater enigszins ironisch op.

Franciscaanse strategieën en tactieken

De beschrijving kan de indruk wekken dat de Franciscanen een voornamelijk passieve aanpassingsstrategie voeren en vooral toezien hoe het "slachtoffer-mechanisme" in hun voordeel werkt. Die indruk

is onjuist: sinds de eerste verschijningen hebben zij op verschillende fronten acties gevoerd om hun positie in de arena van Mostar te versterken.

Van meet af aan is het devotionele regime gericht geweest op het verkrijgen van internationale steun en erkenning. De Franciscaanse begeleiders hebben het oordeel van de bisschoppelijke onderzoekscommissie niet afgewacht, maar zelf deskundigen uit het internationale verschijningen-circuit uitgenodigd tot het geven van hun oordeel. Vooral René Laurentin, een deskundige van wereldformaat, heeft zich in talrijke publikaties sterk gemaakt voor de authenticiteit van de verschijningen en de begeleiding ervan door de Franciscanen (22). Daarnaast is de Franciscaanse Familie ingeschakeld. Dit wereldwijde netwerk van mannelijke en vrouwelijke Franciscaanse religieuzen en hun leken-sympathisanten organiseert vanuit een groot aantal landen bedevaarten naar Medjugorje. De coördinatie daarvan geschiedt vanuit het Franciscaanse centrum Steubenville (USA), dat ook zorg draagt voor een geregelde publiciteit over Medjugorje (23). Vanzelfsprekend zijn ook de door Franciscanen geleide Joegoslavische gemeenschappen in de Westeuropese landen gemobiliseerd. Zij dragen bij aan de verspreiding van de "hemelse boodschappen" uit Medjugorje, ze organiseren bedevaarten naar die plaats, en ze geven financiële steun aan de opleiding tot Franciscaans priester van Joegoslavische jongemannen. Het devotionele regime heeft zich ook op (para-)medisch gebied verzekerd van internationale steun en erkenning. Een commissie van medisch specialisten uit Italië, Duitsland, Frankrijk en de Verenigde Staten houdt zich bezig met het onderzoeken van de geregistreeerde gevallen van wonderbaarlijke genezingen in Medjugorje. De (gunstige) resultaten hiervan worden regelmatig op grote schaal via Franciscaanse bronnen bekendgemaakt.

Ook op het thuisfront, in het bisdom Mostar, is van meet af aan een actieve strategie gevoerd. Enerzijds is deze gericht op het stigmatiseren en patstellen van de diocesane opponent, anderzijds op het inlijven van een zo groot mogelijk aantal gelovige leken bij het devotionele regime. Via de zieners hebben de bisschop en zijn diocesane

priesters talrijke boodschappen en aanwijzingen van Maria ontvangen. Een van de eerste boodschappen was bestemd voor bisschop Vlavec. De Vrouwe liet daarin weten dat de prelaat ten onrechte een aantal Franciscaanse priesters had geëxcommuniceerd; zij moedigde de bisschop aan tot "openlijke verzoening" met deze "zonen van de kerk" (24). Ook de bisdommelijke pastoors zijn met grote regelmaat en frequentie langs deze "hemelse" weg aangespoord tot verzoening (25). De talrijke boodschappen en aanwijzingen bleven niet lang geheim: spoedig was het algemeen bekend dat Maria de bisschop en diens priesters berispte, en hun tegenstanders steunde. Er heeft zelfs een zekere institutionering van die openlijke stigmatisering plaatsgevonden. Op de verschijningsberg en in de kerk worden wekelijks intenties gebeden voor de bisschop en zijn priesters, die bij name worden genoemd; volgens de zieners heeft Maria hierop aangedrongen in een speciale boodschap.

De gevolgen van deze reeks tactische manoeuvres voor de speelruimte van de bisschop en zijn priesters lijken duidelijk. Ze kunnen de boodschappen en de verschijningen niet langer openlijk als onwaarheden aanmerken; daarmee zouden ze hun positie ten opzichte van de gelovigen alleen maar verder schaden. Ook een veroordeling op kerkrechtelijke gronden is niet mogelijk, want Rome en de onderzoekscommissies hebben (nog) geen definitieve uitspraken gedaan. Aan de andere kant is erkenning van de verschijningen en de boodschappen evenzeer uitgesloten: daarmee zouden de bisschop en diens priesters hun Franciscaanse tegenstander in de kaart spelen. Kortom, de leidinggevende specialisten van het diocesane regime lijken beland in een patstelling.

Maar hierdoor verkregen de Franciscanen de mogelijkheid om hun eertijds verloren cliëntèle weer aan zich te binden. Ook in dit opzicht spelen de zieners en hun "hemelse" boodschappen een belangrijke rol. Bij monde van die kinderen heeft Maria een aantal invloedrijke leken uit de voormalige Franciscaanse parochies laten weten dat zij, samen met hun familie en dorpsgenoten, gebedsgroepen moeten vormen en geregeld bijeen moeten komen om

te bidden voor hun zieke en noodlijdende plaatsgenoten. "God zal", aldus de boodschap van de Vrouwe, "Zijn Geest aan Zijn kinderen zenden". Daarnaast heeft Maria zich voor de verspreiding van haar boodschappen steeds veelvuldig bediend van personen die in Medjugorje op wonderbaarlijke wijze zijn genezen of in andere opzichten zijn bekeerd. Voorts heeft de Vrouwe de gelovigen in het bisdom een aantal malen opgeroepen om gezamenlijk feest te vieren in de plaats van haar verschijnen. Een van de bekendste en meest spectaculaire voorbeelden hiervan is de "alternatieve" viering van Maria's tweeduizendste geboortedag. De officiële datum was 8 september 1984; maar Maria riep "haar kinderen" op om 5, 6 en 7 augustus naar Medjugorje te komen. Ruim vijftienduizend gelovigen hebben gehoor gegeven aan die oproep en de officiële feestdag (die van diocesane zijde werd gepropageerd) genegeerd. Er zijn tot medio 1986 zes van zulke massa-mobilisaties geweest.

Tot slot, ook jegens de Heilige Stoel is vanuit het door Franciscanen geleide devotionele regime een meer dan alleen passieve strategie gevoerd. Naast een geregeld diplomatiek verkeer tussen Medjugorje en Rome, dat zich nagenoeg geheel aan de openbaarheid onttrekt, zijn er tot midden 1986 drie hemelse boodschappen naar de paus gezonden; ze zijn in gedrukte vorm op zeer ruime schaal verspreid (26). In de eerste boodschap (1981) laat Maria weten dat ze van de paus houdt en hem beschermt op zijn reizen. In een tweede boodschap (1982) deelt de Vrouwe mede dat ze de Heilige Vader liefheeft en hem aanmoedigt in zijn acties voor de vrede. De derde boodschap (1983) omvat een uitvoerig rapport, waarin het dringende karakter van Maria's mededelingen wordt benadrukt. Hoewel er formeel vanuit Rome niet is gereageerd, kan men zich toch moeilijk voorstellen dat deze boodschappen en hun ruime bekendmaking geen invloed hebben gehad op de stellingname en de manoeuvreerruimte van de Heilige Stoel.

Het devotionele regime anno domini 1986

Wat ongeveer vijf jaar geleden begon met een bovennatuurlijke ervaring van zes kinderen in een boeren-

gemeenschap, is thans uitgegroeid tot een stevig gevestigd en omvangrijk Franciscaans georiënteerd devotieel regime met een groot aantal internationale vertakkingen. In het geografisch centrum daarvan, het dorp Medjugorje, is dat duidelijk te merken. Dagelijks komt daar een indrukwekkend aantal pelgrims uit binnen- en buitenland. Mede als gevolg van die grote aantallen hebben de min of meer spontane collectieve geloofsuitingen van eertijds plaats moeten maken voor meer routinematige praktijken die zich dagelijks volgens een vast programma voltrekken. In grote groepen bezoeken de bedevaartgangers eerst de verschijningsberg (die steeds meer het aanzien van een krater krijgt doordat veel pelgrims een steenbrok als aandenken meenemen). Vervolgens wordt men naar het ruime veld voor de kerk geleid, waar ettelijke tientallen Franciscanen biecht horen; daarna gaan de gelovigen ter communie in de kerk. Na afloop hiervan bestaat gelegenheid om de zieners (waarvan er altijd minimaal twee aanwezig zijn) te bezoeken en hun voorspraak bij de Vrouwe te vragen of om hun gebed met handoplegging te ontvangen. (Wie genezing of een andere gebedsverhooring heeft ontvangen, wordt verzocht dat te laten registreren in een afdeling van de grote pastorie. In de zomermaanden worden er per dag tussen de 200 en 500 verklaringen afgelegd.) Dan is het tijd om in het dorp en de naburige gehuchten te praten met mensen die genezing of een andere vorm van bijzondere genade hebben ontvangen. Zes uur in de avond is een hoogtepunt: in een klein vertrek in de pastorie - thans alleen toegankelijk voor priesters - verschijnt de Vrouwe gedurende enkele minuten aan de zieners. Haar boodschappen voor de gelovigen worden tegenwoordig openbaar gemaakt door een Franciscaan en niet langer rechtstreeks door de zieners (27). Dit gebeurt via luidsprekers, want op een andere manier zijn de talrijke aanwezigen in de kerk en op het veld ernaast niet te bereiken. (Alle boodschappen worden door de Franciscanen op de band opgenomen; en ook menige pelgrim legt de hemelse berichten, die vertaald worden in een aantal talen, vast op zijn draagbare recorder.) Dan komen de zieners naar buiten, en onder gezoem van filmcamera's en flitslicht spoeden zij zich naar het kerkgebouw; onderweg worden ze herhaaldelijk aangeraakt door wachtende gelovigen

die aldus hopen iets van de bovennatuurlijke kracht, die verondersteld wordt aanwezig te zijn in de kinderen, te bemachtigen. In de kerk volgt de avondmis, die veelal geconcelebreerd wordt door een tiental Franciscanen tezamen met enkele gasten: vooraanstaande religieuze functionarissen uit andere landen van Europa en daarbuiten. Later op de avond kunnen de gelovigen de zieners nogmaals bezoeken om te horen welke bijzondere boodschap de Vrouwe voor hen heeft gegeven, of om de van huis meegenomen voorwerpen en de ter plekke verkregen devotionalia te laten zegenen. In de warme zomernachten wordt het in Medjugorje niet stil: gezang of gedempt praten blijft men horen tot de volgende morgen. Dan begint hetzelfde repertoire weer van voren af aan voor een nieuwe lichter pelgrims. (De buitenlanders onder hen hebben al enkele dagen door de overheid verplichte bezienswaardigheden elders in het land bezocht, waardoor ze in geldelijk opzicht wat lichter in het genade-oord aankomen.)

Naast routinisering heeft zich in het devotionele centrum een proces van functie-differentiatie voltrokken. De taken van de religieuze specialisten - er is tegenwoordig een roulerende staf van minstens vijftig Franciscanen aanwezig - zijn aanzienlijk uitgebreid (28). Alleen al de afdelingen financiën, bezoekersregistratie, documentatie en "bijzondere zielzorg" zijn goed voor een volle dagtaak van zeker tien Franciscanen (en enkele Franciscanessen die vroeger het plaatselijke basisonderwijs verzorgden). Daarnaast is een groot aantal dorpelingen, gelovige leken, dagelijks min of meer beroepsmatig betrokken bij de devotie. Er zijn groepsbegeleiders; ordebewakers; mensen die vertellen over hun genezing of andere gebedsverhoring; dorpelingen die maaltijden en verfrissingen verschaffen of de pelgrims onderdak bieden; klusjesmannen en ambachtslieden, die devotionalia vervaardigen en door hun vrouw of kinderen laten verkopen; en voorts technici voor de vele elektrische apparaten die tegenwoordig tot de standaarduitrusting behoren van de zieners, de religieuze specialisten en veel pelgrims. Kortom, vrijwel alle dorpelingen maken op een of andere manier deel uit van het devotionele regime. "Iedereen daar eet van de Vrouwe", merkte een cynicus eens op (29).

Ook in veel parochies van het bisdom Mostar heeft zich een zekere consolidering van het devotionele regime voltrokken. De eertijds min of meer spontaan gevormde plaatselijke gebedsgroepjes zijn uitgegroeid tot imposante gemeenschappen, die wel doen denken aan religieuze broederschappen. Verspreid over het diocees bestaan er thans een kleine zeventig van zulke groepen, die ieder een aantal families omvatten. Die groepen worden veelal aangeduid als *Krizari*, wat letterlijk kruisvaarders betekent - een veelzeggende term (30). *Krizari* hebben geen kerkrechtelijke status, en ook formeel leiderschap ontbreekt; de actieve kern bestaat bijna steeds uit een klein groepje leken die op een bijzondere wijze door Maria zijn begenadigd.

Een *krizari*-groep vervult vele functies, zowel plaatselijk en voor haar leden als voor het bredere devotionele regime. Allereerst fungeert zij - nog steeds - als gebedsgroep. Driemaal per week - waarvan eenmaal op zondag, ten tijde van de mis in de door het diocees beheerste parochiekerken - komt men bijeen in de woning of schuur van een van de leden. Indien mogelijk, worden de zondagse bijeenkomsten "bijgewoond" door een Franciscans priester, die dan de eucharistie en andere sacramentele ritens verzorgt. Het houden van dergelijke "alternatieve" missen is echter niet zonder gevaar, want de wet verbiedt openbare godsdienst-oefeningen buiten de door de staat als kerk erkende gebouwen. Wegens overtreding van deze regel is al menig Franciscan in de cel beland - maar doorgaans (na betaling van losgeld) ook weer spoedig op vrije voeten gesteld. *Krizari*-groepen fungeren voorts als onderlinge hulporganisaties. De leden van zo'n groep steunen elkaar bij ziekte, ongeval, overlijden en andere calamiteiten. De daaraan verbonden kosten worden bestreden met behulp van een fonds dat via Franciscanen voor het grootste deel wordt gevoed vanuit het devotionele centrum Medjugorje (31). (Dat van deze vorm van hulpverlening een wervende werking uitgaat behoeft geen nader betoog.) *Krizari* fungeren verder als opvangcentra voor pelgrims die van verre komen: de leden verschaffen maaltijden, onderdak en andere vormen van - veelal betaalde - hulp. *Krizari* zijn ook van belang als knooppunten in een interlokaal communicatienetwerk. Zij ont-

vangen boodschappen (hemelse en andere) vanuit het centrum van het devotionele regime, die ze verspreiden in de parochies; omgekeerd voorzien ze dat centrum weer van informatie over plaatselijke omstandigheden. Tenslotte, maar zeker niet in de laatste plaats, fungeren deze lokale "afdelingen" van het regime als mobilisatoren voor pelgrimstochten naar Medjugorje. Nog steeds gaan de gelovigen regelmatig in groepen op bedevaart naar die plaats, want men is algemeen van mening dat daar de "genadekracht" het grootst is. Men gaat erheen om kruisen en beeltenissen van de Vrouwe te laten zegenen; om te biechten en het sacrament van de eucharistie te ontvangen; om kinderen te laten dopen; om genezing te vragen voor zichzelf of een familielid; om een gelofte te doen; of om te danken voor ontvangen gaven. Kortom, mede via een geregelde tweezijdige stroom van mensen en informatie heeft een Franciscaans georiënteerd religieus regime (opnieuw) gestalte gekregen in het bisdom Mostar.

Samenvatting en conclusies

Hoewel elke casus historisch uniek is, en zeker niet alle verschijningen teruggevoerd kunnen worden op eenzelfde oorsprongsprincipe, lijkt meer onderzoek vanuit het hier gehanteerde perspectief toch de moeite waard. Het duale karakter van het Rooms-Katholieke religieuze leiderschap, met zijn potentiële spanningen, wrijvingen en polariteiten, is een algemeen gegeven. Hetzelfde geldt voor diocesanisering (waarnaar het sociaal-wetenschappelijke onderzoek eigenlijk nog moet beginnen) en staatsvorming.

Het ontstaan en de ontwikkeling van de verschijningen in Medjugorje, alsmede het pelgrimeren naar die plaats bleken nauw verbonden met de regionale figuratie van rivaliserende religieuze regimes en de ontwikkeling van de Joegoslavische staat. Het bevorderen van die Mariale devotie door een bedreigd Franciscaans regime bleek een effectieve verdedigingsstrategie, die het diocesaniseringsproces tot staan bracht en de positie van de Franciscanen in de religieuze arena versterkte. De nog jonge coalitie met de staat - noodzakelijk voor de expansie van het

diocesane regime - verloor zijn exclusieve karakter, terwijl ook Rome een minder eenzijdig diocesaan gericht beleid ging voeren. Vanuit een mede hierdoor verbeterde machtspositie wisten de Franciscanen eertijds verloren domein terug te winnen.

Er resten nog enkele intrigerende vragen, waaraan hier slechts beknopt aandacht kan worden besteed. Allereerst over de rivaliteit tussen de religieuze specialisten van de beide religieuze regimes: waarom was die zo openlijk en vijandig? Ongetwijfeld is een belangrijke reden te vinden in de specifieke aard van de figuratie waarvan die geestelijke leiders deel uitmaakten. Die figuratie omvatte een wereldlijke en een kerkelijke overheid die beide een onduidelijk beleid voerden jegens de twee categorieën religieuze specialisten en deze daardoor - bedoeld of onbedoeld - tegen elkaar opzetten. En omdat beide soorten priesters voor hun bestaan afhankelijk waren van dezelfde cliëntèle, moest hun wedijver wel in de openbaarheid komen.

Een tweede vraag heeft betrekking op de houding van Rome. Waarom doet de Heilige Stoel geen officiële uitspraak over de verschijningen? Kort samengevat kan men poneren dat Rome daarvoor - voorlopig in elk geval - niet voldoende speelruimte heeft. Een officiële autorisering is moeilijk: die zou de moeizaam verkregen resultaten van het toch al stagnerende diocesaniseringsproces vermoedelijk geheel teniet doen, de diplomatieke betrekkingen met de staat schaden, en de spanningen tussen de beide religieuze kampen alleen maar vergroten. Een officiële ontkenning van het hemelse karakter van de boodschappen is echter evenzeer problematisch: theologische argumenten hiervoor lijken vooralsnog niet aanwezig, maar ook de spectaculaire winst aan nieuwe en weer geactiveerde gelovigen zou vermoedelijk verloren gaan. (Rome's opdracht aan de gezamenlijke conferenties van bisschoppen in Joegoslavië om een uitspraak te doen, zou in dit licht begrijpelijk worden.)

Die spectaculaire groei vormt een volgend aandachtspunt. In tegenstelling tot wat algemeen wordt beweerd over bedevaarten, heeft die groei in dit geval niet te maken met het standpunt van Rome maar veel-

eer met de maatschappelijke sterkte van de met de devotie verbonden religieuze specialisten. Het betreft hier een omvangrijke ordesprovincie (de enige in het gebied) met een grote mate van sociale cohesie (alle leden zitten in hetzelfde schuitje) en een sterke historische band met de lokale bevolking, die voor diverse vormen van hulp een beroep kan doen op een wereldwijd netwerk van sympathisanten. Dat de betekenis van religieuze specialisten van cruciaal belang is voor de ontplooiingskansen van visionaire bewegingen, kan overigens niet voldoende worden benadrukt. Ongeveer tegelijk met de eerste verschijningen in Medjugorje werd melding gemaakt van soortgelijke gebeurtenissen in een andere parochie van het bisdom. De Franciscanen distantieerden zich hiervan, waarna de jonge devotie een stille dood stierf (Ramet 1985, p. 308).

Tenslotte nog een vraag die wellicht het meest intrigeert: waarom duren de verschijningen zo ongekend lang voort en vinden ze plaats met de regelmaat van de klok? Een vergelijking met de intrareligieuze machtsverhoudingen in andere staatsamenlevingen van Europa kan hier verhelderend werken. Waar het diocesane regime stevig is gevestigd, worden geautoriseerde devotionele bewegingen gecoöpteerd, hun cultussen in overeenstemming gebracht met de kerkelijke leer, en de zieners uit de openbaarheid geweerd. Dit laatste omdat zij en hun boodschappen een potentiële bedreiging voor de kerkelijke leer en de religieuze gezagsdragers vormen (Christian 1973, p. 108). Welnu, de machtsverhoudingen in Mostar maken het wegwerken van de zieners en hun hemelse boodschappen vrijwel onmogelijk. Het diocesane regime mist daarvoor de kracht, terwijl het Franciscaanse regime juist alle belang heeft bij het voortduren van hun aanwezigheid. "Naar buiten" vormen ze een belangrijk verdedigingsmiddel: Rome, de bisschop en de priesters van het bisdom worden erdoor beperkt in hun speelruimte. "Naar binnen" dragen ze niet alleen bij tot grenshandhaving tussen de talrijke "basisgemeenschappen" en de diocesaan beheerste parochies, ook stimuleren ze de cohesie tussen die gemeenschappen onderling en met het devotionele centrum. Men kan daarom verwachten

dat de zieners en hun hemelse boodschappen pas uit de openbaarheid zullen verdwijnen wanneer er naar het oordeel van de Franciscanen een bevredigende oplossing is gevonden voor het conflict dat hen verbindt met het diocesane regime.

* Dit artikel is gebaseerd op literatuurstudie, bronnenonderzoek en veldwerk dat met tussenpozen werd verricht in 1985 en 1986. Om voor de hand liggende redenen zijn de namen van personen in dit stuk gefingeerd. Ik dank mijn informanten in Bosnië-Herzegovina en in verschillende Joegoslavische gemeenschappen in Duitsland, Oostenrijk, de Verenigde Staten en Nederland voor hun veelsoortige hulp. Vooral de geestelijken onder hen hebben mij geleerd dat zoete devotie en politiek pragmatisme heel goed kunnen samengaan. Het uitdrukkelijk verzoek van alle informanten om anoniem te blijven, kan ik alleen maar respecteren. Kitty Vernips en haar mederedactieleden ben ik erkentelijk voor commentaar op een eerdere versie van dit stuk.

Noten

1. Voor een uitvoerige theoretische verhandeling over religieuze regimes zie Bax, 1987.
2. Voor hen die niet vertrouwd zijn met het katholicisme is het van belang te weten dat de Rooms-Katholieke Kerk twee soorten religieuze specialisten kent: de diocesane of seculiere priesters en de ordes- of reguliere priesters. De eersten vallen onder het directe gezag van de bisschop. De ordespriesters, waartoe ook de Franciscanen behoren, vallen niet onder de directe verantwoordelijkheid van een bisschop maar onder die van de overste van hun ordesprovincie.
3. In *Quaestio Hercegoviniensis* (1979, p. 19) formuleren de paters Franciscanen zeer nadrukkelijk dat zij zichzelf niet zien als missionarissen en dat zij ook nooit als zodanig door Rome zijn beschouwd. Integendeel, Rome heeft, aldus het betoog, reeds in de veertiende eeuw de zielzorg in het tegenwoordige bisdom Mostar aan de Franciscanen toevertrouwd. Meer informatie over de geschiedenis van de Franciscanen in dat gebied vindt men in: Fine 1975, 1987; Alexander 1979; Mandic 1978; Gavranovic 1935; Guldesen 1964.
4. Dat Rome vóór een dergelijke beheersvorm was behoeft vermoedelijk geen verder betoog. Voor de Habsburgse

vorst was het eveneens zaak de Franciscanen te marginaliseren en waar mogelijk te vervangen door een loyale (want mede door hem te benoemen) seculiere clerus. De goed georganiseerde en sterk nationalistisch voelende Franciscanen van Bosnië en Hercegovina vormden naar het oordeel van de vorst een te sterk centrifugale politieke kracht (Alexander 1979; Gavranovic 1935).

5. Na de sluiting van de opleidingsinstellingen in Bosnië-Hercegovina (1945) kregen de aankomende Franciscanen uit het gebied hun opleiding in een van de vele Fran-
ciscaanse vestigingen elders in Europa. Daarnaast vond (en vindt nog steeds) werving van nieuw personeel en andere hulpbronnen plaats via de grote Joegoslavische gemeenschappen van gastarbeiders en politieke ballingen in Oostenrijk en Duitsland. In religieus opzicht - maar ook anderszins - worden die gemeenschappen vrijwel uitsluitend door Franciscanen uit Bosnië-Hercegovina geleid.
6. Desondanks blijven de spanningen tussen Kerk en Staat voortbestaan tot op de dag van vandaag. Dat hangt onder meer samen met een onduidelijke omschrijving van het domein van religie. Voor de staat is dat domein beperkt tot puur religieuze activiteiten, terwijl de Kerk vanuit haar sociale verantwoordelijkheid de grenzen zo ruim mogelijk trekt. Een uitvoerige weergave van deze problematiek vindt men in: Petrovich 1972; Kristo 1982; Alexander 1979.
7. Om een stevige greep op de sinds de Tweede Wereldoorlog sterk verarmde clerus te krijgen stimuleerde de staat de oprichting van priesterverenigingen. Dit zijn een soort vakbonden die met overheids gelden sociale verzekeringen en pensioenen voor hun leden regelen. Tegen de wil van de bisschoppen - die de macht over hun priesters niet wilden delen met de staat - waren talrijke geestelijken lid geworden. Door zich nu openlijk uit te spreken ten gunste van die verenigingen, en de oprichting van een afdeling in zijn bisdom zelfs te stimuleren, effende bisschop Vlavec de weg voor verdere samenwerking met de staat. Eerder al hadden de Franciscanen van Bosnië-Hercegovina een dergelijke vereniging opgericht, *Dobri Pastir* (De Goede Herder) geheten. Om twee redenen waren zij hiertoe overgegaan. Ten eerste, om daarmee hun onafhankelijkheid ten opzichte van de bisdommelijke organisatie te demonstreren. Ten tweede, om te voorkomen dat de staat hen wegens hun lidmaatschap van een internationale religieuze organisatie het werken op Joegoslavisch grondgebied zou verbieden - een veel voorkomende maatregel in jonge onafhankelijke staten

die streven naar "nation-building". Dat de overheid desondanks de voorkeur gaf aan een nauwere samenwerking met het diocees hoeft niet te verwonderen: een dergelijk hiërarchisch en territoriaal georganiseerd verband is beter te beheersen dan een internationaal vertakt netwerk van ordesgeestelijken.

8. De vestiging van de communistische federale staat, na de Tweede Wereldoorlog, bracht nieuwe tegenstellingen 'en antagonismen teweeg onder de toch al sterk naar nationaliteiten verdeelde bevolking. Een van de belangrijkste nieuwe tegenstellingen is die tussen de meer staatsgezinde bevolking van de kleine steden (waar de partijpatronage floreert in een overontwikkelde staatsbureaucratie) en de veelal anti-staatsgezinde boerenbevolking van het platteland. De laatsten zijn in veel opzichten het slachtoffer geworden van het nieuwe communistische regime: zij verloren hun zelfstandigheid en veel van hun land, en nog steeds zijn zij een van de zwaarst belaste bevolkingsgroepen. Hierdoor ontwikkelde zich op het platteland een staatsvijandige mentaliteit en herleefde het oude (Kroatische) nationalisme.
9. Deze nieuwe priesters van het bisdom onderscheiden zich in diverse opzichten van hun Franciscaanse collega's. Hun omgangsvormen kenmerken zich door formalisme en afstandelijkheid: ze laten zich aanspreken met *Gospodin* (heer, meneer, meester); ze benadrukken hun stedelijke (i.e. superieure) komaf en hun geletterdheid. De Franciscanen daarentegen, die niet zelden binnen de parochie die zij bedienen zijn opgegroeid, zijn hartelijk maar ook licht ontvlambaar. In hun omgangsvormen onderscheiden ze zich weinig van de plattelanders: niet zelden worden ze aangesproken met de verwantschapsterm *Ujak* (moeders broer), die vertrouwelijkheid uitdrukt, of anders met *Frater*; nooit echter zal men een Franciscaan aanspreken met *Gospodin*.
10. Deze beweging, die is ontstaan in de Verenigde Staten, kan men beschouwen als een katholieke reactie op de Pinksterbeweging; mystieke vormen van geloofservaring en gebedsgenezing nemen er een belangrijke plaats in.
11. Regelmatig worden Maria's boodschappen en aanwijzingen - na Franciscaanse censurering - bijeengebracht in devotieblaadjes die op zeer ruime schaal verspreid worden in Europa en de Verenigde Staten.
12. Bijeenkomsten van religieuze gemeenschappen mogen alleen plaatsvinden op door de wet en de overheid aangegeven plaatsen.
13. In de eerste Joegoslavische publikatie over de gebeur-

tenissen in Medjugorje (Rupcic 1982) wordt het geweldadige optreden van de politie en de zeer gevreesde geheime staatspolitie (UDBA) nog beschreven. De schrijver, een Franciscan, kreeg hiervoor een gevangenisstraf van twee jaar. In de Franse en Nederlandse bewerkingen van die publikatie, verzorgd door Laurentin (1984 en 1985), zijn die passages over geweldsgebruik door de overheid niet overgenomen. De propaganda-lectuur lijkt steeds een kuisingsproces door te maken.

14. Informanten uit het diocesane kamp wisten te vertellen dat de Franciscanen enkele tonnen per jaar moeten betalen. Herhaalde malen hebben Franciscanen bevestigd dat het om "aanzienlijke", "grote" bedragen gaat.
15. Weliswaar heeft de bisschop in een officiële brief aan de overheid (1981) de verschijningen en de toen nog prille devotie verdedigd, maar volgens Franse informanten verkeerde hij toen nog in de mening die devotie te kunnen co-opteren.
16. In 1984 stelde de bisschop een tweede onderzoekscommissie in, bestaande uit weinig Franse gezinde personen. Desondanks bleek ook die commissie niet in staat de devotie op kerkrechtelijke gronden te critiseren. Medio 1986 stelde de bisschoppenconferentie van Joegoslavië een commissie uit haar midden samen - men zegt in opdracht van Rome - die nu het karwei moet klaren.
17. C.f. *Glas Koncila*, 16 augustus 1982. Dat de bisschoppenconferentie de bedevaarten niet integraal verbood, houdt volgens insiders mede verband met een oude rivaliteit tussen prelaten uit het Zuiden en het Noorden van het land. Meer hierover vindt men in Ramet 1985.
18. Het is ook in dit herderlijk schrijven dat de verschijningen en de Franciscanen voor het eerst openlijk van diocesane zijde op hun waarheid en integriteit worden aangevallen. Sindsdien zijn vanuit het diocees met de regelmaat van de klok pamfletten verspreid waarin de verschijningen, de Franciscanen en de zieners aan de kaak worden gesteld.
19. Het betreft hier Franciscanen die afkomstig waren uit Hercegovina, maar tot dan toe in de Joegoslavische missies in Duitsland en Oostenrijk hadden gewerkt. Eind 1986 waren er ruim 120 Franse priesters werkzaam in het bisdom Mostar.
20. Volgens Franse bronnen zijn hierdoor 19 van hun broeders in de gevangenis beland, maar na betaling van losgeld weer spoedig vrijgekomen.
21. Via deze weg, aldus insiders, heeft de bisschop weten te bereiken dat de verschijningen nogmaals van plaats

veranderden. Sinds 1986 verschijnt de Vrouwe niet langer in de kerk maar in een vertrek van de pastorie. Ook voor deze afwijking van de wettelijke regels betalen de Franciscanen smeergeld aan de overheid.

22. Zie voor meer informatie de bibliografie van dit stuk. Ook bij de publikatie van Bubalo (1985) was Laurentin betrokken. Door zijn toedoen zijn alle werken in een groot aantal talen vertaald.
23. Videobanden, films, cassettebandjes met liederen en gebeden, nieuwsbrieven, gebedenboekjes, brochures met boodschappen van de Vrouwe, instructieboekjes voor het opzetten van plaatselijke devotiegroepen voor de Koningin van de Vrede - dit zijn slechts enkele van de vele vormen waarin het "hoofdkwartier" in Steubenville propaganda maakt.
24. Het betreft hier Franciscaanse paters die, nadat hun parochies waren overgenomen door priesters van het bisdom, toch ter plekke pastorale activiteiten bleven ontplooien. Naar wordt beweerd, zijn ze naar Medjugorje gegaan, waar Maria hen via de zieners liet weten, dat zij hen in hun handelwijze steunt.
25. Volgens een van mijn informanten, een Hercegovinische Franciscaan die regelmatig diensten verzorgt in Medjugorje, stonden medio 1985 bijna 160 van zulke boodschappen geregistreerd in het parochiememoriaal. (Van diocesane zijde kon men mij geen getallen noemen.)
26. De tekst van twee boodschappen is in sterk verkorte vorm weergegeven in Laurentin 1985.
27. Er blijkt hier sprake te zijn van een zekere mate van censurering. Ook in andere opzichten geven de Franciscanen er blijk van te streven naar een toenemende regulering van het gedrag van de zieners. Hun leeftijd - het zijn intussen pubers en adolescenten geworden - alsmede hun toegenomen expertise en populariteit maken dat nodig.
28. Op mijn vraag waarom de religieuze staf rouleert antwoordde een Franciscaan: Zo kan niemand volhouden dat de devotie het werk van één bepaalde persoon is.
29. De religieuze leiders verbieden de bevolking geld te vragen voor hun goederen en diensten; maar volgens de code van die streek is het ongeleefd de gift van een vriend te weigeren. Een duidelijk beeld van de betekenis van de devotie voor de plaatselijke economie is overigens moeilijk te geven. Het politieke bestel moedigt particulier ondernemerschap niet aan, maar de verbouwingen aan woningen lijken erop te wijzen dat het verlenen van gastvrijheid aan pelgrims meer dan alleen morele kanten kent.

30. De naam *Krizari* werd vóór de Tweede Wereldoorlog gebruikt voor de jeugdafdelingen van de Katholieke Sociale Actie; maar ook de gevechtsgroepen van de ultra-nationalistische Kroatische *Ustasa*-beweging uit de Tweede Wereldoorlog droegen die naam. Meer informatie over de *Ustasa* vindt men in Alexander 1979.
31. De overheid beschouwt dit als een vorm van lekenapostolaat, wat een bij de wet verboden activiteit is. Ook naar aanleiding hiervan zijn al menigmaal geldboetes opgelegd.

Literatuur

- Alexander, Stella, *Church and State in Yugoslavia since 1945*. Cambridge: Cambridge University, 1979
- Bax, Mart, "Religious Regimes and State Formation: Towards a Research Perspective". *Anthropological Quarterly*, vol.60, no.1 (1987), pp. 1-11
- Bubalo, Janko, *Ik zie Maria*. Brugge: Uitgeverij Tabor, 1985. (Oorspronkelijke uitgave: *Je vois la Vierge*. Paris: O.E.I.L., 1984.)
- Campbell, Ena, "The Virgin of Guadalupe and the Female Self-Image: A Mexican Case History". In: Preston, J.J. (ed.), *Mother Worship, Theme and Variation*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1982, pp. 2-25
- Christian, William A. Jr., "Holy People in Peasant Europe". *Comparative Studies in Society and History*, vol.15 (1973), pp. 106-114
- Christian, William A. Jr., "Religious Apparitions and the Cold War in Southern Europe". In: Wolf, Eric (ed.), *Religion, Power and Protest: The Northern Shore of the Mediterranean*. Berlin: Mouton, 1984, pp. 239-266
- Fine, John V.A. Jr., *The Bosnian Church: A New Interpretation*. Boulder: East European Quarterly, 1975
- Fine, John V.A. Jr., *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey*. Michigan: University of Michigan Press, 1987
- Gavranovic, Berislav, *Uspostava redovite katolicke hijerarhije u Bosni i Hercegovini 1881 godine*. Beograd: Filozofski Fakultet, 1935
- Guldesen, Stanko, *History of Medieval Croatia*. The Hague: Mouton, 1964
- Ilic, Zarko, *Hercegovina u Crkvi*. Duvno: Sveta Bastina, 1974
- Kristo, Jure, "Relations between the State and the Roman Catholic Church in Croatia, Yugoslavia in the 1970s and 1980s". *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 2 (1982), no. 3

- Laurentin, René, *La Vierge apparait-elle à Medjugorje?* Paris: O.E.I.L., 1984
- Laurentin, René, *Verschiјnt Maria in Medjugorje?* Brugge: Uitgeverij Tabor, 1985
- Mandic, Dominik, *Bosnien und Herzegowina. Geschichtlich-kritische Forschungen.* 2 Tln. Chicago: Ziral, 1978
- Petrovich, Michael, "Yugoslavia: Religion and the Tensions of a Multinational State". *East European Quarterly*, 6 (1972), no. 1, pp. 118-135
- Quaestio Hercegoviniensis.* Mostar, 1979
- Ramet, Pedro, "Factionalism in Church-State Interaction: The Croatia Catholic Church in the 1980s". *Slavic Review*, vol.44 (1985), no. 2, pp. 298-315
- Rupcic, Ljudevit, *Gospina ukazanja u Medjugorju.* Samobar: Matos, 1982
- Rynne, Xavier, *The Third Session.* New York: Farrar, Straus and Giroux, 1965
- Sadasnjost, K., *Opci semitizam katolicke crkve u Jugoslaviji.* Zagreb: Krscanska Sadasnjost, 1974
- Tentori, Tullio, "An Italian Religious Feast: the *Fujenti* Rites of the Madonna dell' Arco, Naples". In: Preston (zie onder Campbell), pp. 95-123
- Turner, Victor & Ethel Turner, *Image and Pilgrimage in Christian Culture.* New York: Columbia University Press, 1978